

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БУХОРО МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ**

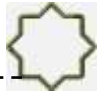
«ИЖТИМОЙ ФАҢЛАР» КАФЕДРАСИ

**МАРКАЗИЙ ОСИЁ ФАЛСАФИЙ
ТАФАККУРИ ТАРАҚҚИЁТИДА
ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИНИНГ
ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**

**мавзусидаги республика илмий-назарий
АНЖУМАН**

Бухоро – 2022

бўлингизкум, албатта Аллоҳнинг дўстларига бирон хавф йўқдир ва улар ғамгин бўлмайдилар. Улар иймон келтирилган ва тақволи бўлганлардир. Уларга ҳаёти дунёда ҳам, охирада ҳам хушхабар бордир». (Юнус сураси, 62-64 оятлар). Абу Хурайра разияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда айтилади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: «Аллоҳ таоло айтади: **Кимда-ким Менинг дўстим билан адоватлашса, Мен унга уруш эълон қиламан. Бандам менга нафл ибодатлар билан тобора яқинлашаверганларидан, ҳатто уни яхши кўриб қоламан. Агар уни яхши кўрсам, Мен унинг эшитадиган қулоғи, кўрадиган кўзи, ушлайдиган қўли ва юрадиган оёғи бўламан. Агар мендан паноҳ тиласа, албатта уни паноҳимга оламан**». (Бухорий ривоятлари).

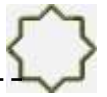
Тасаввуф таълимоти, хусусан юртимизда тараққий этган яссавий, кубравия ва нақшбандия тариқатларини, машойихларнинг ҳаёт ва ижодларини яхши билиш қайсидир маънода тарихимиз ва кадриятларимизни теранроқ ўрганиш демақдир. Шу боис бу борада қилинган ишларни, тадқиқотларни ўзлаштиришимиз ва ёшларга тарғиб этишимиз лозим.

ДИСКУРСИВ ВА ИНТУИТИВ БИЛИШ ДИАЛЕКТИКАСИ.

Шарипова О.Т. – БухДУ доценти, ф.ф.н.

Абдулҳолик Ғиждувонийнинг тушунтиришича, рухий-маънавий етук инсон, энг аввало, ўткир ақлга эга, идроки, сезиш қобилияти, ҳис-туйғулари юксак бўлмоғи лозим. Хусусан, зехн ўткирлиги кенгроқ мушоҳада юритиш учун реал имкониятни вужудга келтиради. Баркамол инсон ўзининг ақл-хушини беҳудага сарфламаслиги, ҳар бир сўзи ақл-фаросат тарозисида ўлчанган, фикр-мулоҳазаси пок эътиқодига мос тушмоғи, қилган ҳар қандай ишидан норози бўлмаслиги, ўзининг одоби билан бошқалардан ажралиб турмоғи, ўйловсиз, ноўрин сўзи билан бировнинг қалбига шикаст етказмаслиги, ширинсуханлиги билан одамлар дардига малҳам бўлмоғи, андиша ва эҳтиётлилик чин сўзлаш кундалик турмуш тарзида барқарор бўлмоғи даркор. Ўшандагина у рухий мукамаллик даражасига етади. Буларнинг барчаси рационал англаш натижасида вужудга келади.

Моддий ва маънавий борлиқ ўз табиатига кўра бир-бири билан узвий боғлиқ диалектик жараён бўлганлигидан, уларнинг инъикоси бўлган инсон билишини ҳам диалектик жараён эканлиги фалсафий таълимотларда ифодаланади.

- Инсоннинг билиш жараёни ҳиссий билишдан ақлий билишга, жонли мушоҳадалардан абстракт тафаккурга ва акс томонга боришлардан иборат диалектик жараёндир.

- Билиш инсоннинг табиат, жамият ва ўзи тўғрисида билимлар ҳосил қилишга қаратилган ақлий-маънавий фаолият туридир.

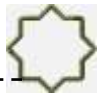
- Инсон билишини шартли равишда бир неча турларга, дастлаб оддий (кундалик) ва илмий (предмет ва ҳодисаларнинг қонуниятларини, уларнинг моҳиятини билишдир. Мантиқий билиш эса инсоннинг предмет ва ҳодисаларни тафаккур орқали умумлаштириб, мавҳумлаштириб ва конкретлаштириб, уларни фикрда билишидир. Интуитив билиш ҳиссий ва мантиқий билишлардан фарқ қилиб, у ўз табиатига кўра, ҳеч бир бевосита ҳиссий идроксиз ва мантиқий муҳокамасиз бирор бир янги тасаввур ёки янги фикрнинг бирданига, қутилмаганда туғилишидир.

Тасаввуфнинг гносеологик таълимоти ўзига хос хусуиятга эгадир. Тасаввуф аҳли концепцияси бўйича ориф (гностик) нинг асосий вазифаси олий мақсад – Ҳақиқатни билишдан иборатдир. Бу мақсадга ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини такомиллаштириш орқали эришилади. Тасаввуфда билиш муаммосининг қай даражада эканлигини ўрганиш кўп тадқиқотчиларнинг диққатини ўзига тортган. Ҳали 1885 йилда рус шарқшуноси В.А.Жуковский ўзининг тадқиқотини шу соҳага бағишлаган. Унинг 8 февраль 1885 йил Санкт Петербург шаҳрида императорнинг Санкт Петербург Университети йиллик акт (мажлиси)да ўқиган нутқи «Человек и познание у персидских мистиков» («Форс мистиклари таълимотида инсон ва билиш муаммоси») номи билан аталади. У шу нутқида таъкидлайдики, «руҳ ва тана яхлитлигидаги инсонни яратилишининг асосий мақсади – билишдир».

Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг фикрича фақатгина яхши қалб ва табиий тана ҳиссиётлари ўлдирилган танада самоъ мумкин

Таъкидлаганимиздек, сўфийлик билиш назариясида марказий муаммо инсон ва унинг томонидан мутлақ ҳақиқатни билишдир. Инсоннинг руҳи мутлақ руҳнинг бир заррачаси бўлганлиги учун шу ўз руҳини аниқлаш орқали инсон Мутлақ Руҳ – Мутлақ Ҳақиқатни англай олади. Дискурсив яъни (ҳиссий ва ақлий тафаккурий) ва интуитив (қалбий, ботиний, рўё) билиш демакдир. Фалсафа луғатида дискурсга қуйидагича таъриф берилади: «**Дискурс** (discursus: лотинча discere – сарсон – саргардонликда юрмоқ) – мазмунини оғзаки талаффузда ифодалаш формаси деб келтирилган.

Биз дискурсив билишни рационал ва интуитив билишни иррационал билиш сифатида олиб таҳлил қилиб, уларнинг диалектикасини ёритишга ҳаракат қиламиз. Ақл-рационаллик муаммоси доимо файласуфлар диққатида

бўлган. Бизга маълумки, жамият, цивилизациялар ривожини рационаллик билан боғлиқдир. Шарқ мусулмон файласуфлари инсоннинг дунё билан турли жиҳатлардан боғлиқлигини фақат рационаллик орқали ифода этиш мумкин эмаслигини қайд этганлар. Рационал фаолият бу инсон томонидан мақсад кўйиб амалга ошириладиган фаолиятдир.

Илмий билишда рационализмни тан олиш билан бир вақтда иррационализм ёндашуви мавжуд¹. Иррационализм ақлнинг билиш жараёнидаги имкониятларини чеклайди ёки инкор этади. Фалсафа тарихида рационализм ва иррационализм мутаносиблигини тадқиқ этишда бир қанча ёндашувлар мавжуд. Рационаллик, бу-предмет ҳақида мантиқий асосланган, назарий жиҳатдан аниқланган, тизимлаштирилган универсал билимдир.

- Тасаввуф гносеологиясининг ўзига хослиги инсон ўз-ўзини билиш воситаси орқали ҳақиқатга етишади. Рационал билиш натижасида интуиция вужудга келади. «Интуиция» сўзи таржимаси диққат билан кўрмоқ, яъни мантиқий мулоҳаза қилмасдан туриб, бевосита ҳақиқатга етишиш қобилияти,»деган маънони билдиради. Файласуф ўзининг ақлий нигоҳини ташқи ва ички дунёларга қаратиб, «қалб қаърини ўрганади. «Интуиция ўз-ўзига синчиклаб диққат билан қараш, тикилиш», ўз-ўзини таҳлил қилиш, ўз-ўзини кузатишга йўналган.

Хожагон тариқатида амал қиладиган мақомларнинг ўзи инсонни олий билиш даражасига етказиши мумкин. Тариқатнинг биринчи мақоми, яъни манзили, «бекати» **тавба** ҳисобланади. Хожаи Жаҳон Абдулхолиқ Ғиждувоний: «Билгилки, йўлнинг ибтидоси (боши) тавбадир. Тавбанинг маъноси-қайтиш, яъни камолотга, олий ахлоқий сифатларга, Тангрининг ризолигига қарши бўлган барча сўз ва ишлардан қайтишдир», деб таъкидлайди².

«**Вараъ**» (парҳез, тақво) мақомида, бўлган ишлардан, маънавий зарар келтирадиган шубҳалардан сақланиш, зикрда бўлиб, руҳий қувватни юксалтириш лозим. Доимо қалбини тоза тутиш, оламнинг аслини кўриш ва бунинг учун эса, Тангри яратган нарсаларга меҳр-муҳаббат билан қарашга даъват этади. Ғиждувоний солиқ тарбиясида устознинг ўрни алоҳидалиги, шайхда ладуний илм бўлиши, унда Тангрининг зот ва сифатлари ҳақида етарли билим бўлиши кераклиги ва шунда Ҳақ таълими ҳосил бўлиши ҳақида огоҳлантиради. «Дилнинг саломат бўлиши», яъни Аллоҳ рози бўлмаган нарсалардан узоқ бўлиш, сабрли бўлиб ризоликка эришиш, муроқабба (ботин оламини нурли қилиш) ва мусоҳаба (ҳар бир ўтган вақтни

¹ Ойзерман Т.И. Рациональное и иррациональное. – М.,1984-С.39.

² Маслак ал орифин. – В. 12а.

ҳисоблаш)¹ дир. Мууроқабдан мақсад руҳнинг ҳижобдан халос бўлишидир. Мусоҳаба нафсни нигоҳдошт, яъни сақлаш билан изоҳланади. Токи ғафлат билан бекор ўтмасин»² Кейинги руҳий-маънавий камолот-тавфиз ва таслим ҳақида фикр юритилади. Бу борада Хожаи Жаҳон «ўз ишингни Худога топширсанг, Худо хиёнат қилмайди» дейди³. Кейинги мақом Тангрининг маърифати ҳақидадир. Мазкур бобда «Билгилки маърифат-танимоқдир»⁴ дейилади. Кейинги мақом «Ихлос ва риё» деб аталади. Ихлос холис бўлиб, нарсаларни, ўз амалларини поклаш холис бўлмоқ эканлиги, риё амалининг эса тамаъ билан қилиниши, унинг кибр доирасига мансублиги ва нақадар ёмон иллат эканлиги айтилади. Кейинги мақом «Мушоҳада ва муоина», дейилади. Хожаи Жаҳон мушоҳада ва муоина ҳақида фикр билдириб: «Мушоҳада будирки-банда дийдаси, яъни қалб кўзи (интуиция-Ш.О.) билан Ҳақни кўради. Муоина ҳам кўриш, фақат мушоҳида бошдаги дида, яъни ақл (дискурсив-Ш.О.) билан кўриб, ботиний моҳиятни англаш бўлса, муоина руҳ дидаси орқали кўриш. Кўриш учун шавқнинг ўрни каттадир»⁵.

Юқоридагилардан шундай бир фикр келиб чиқадики, инсон ҳаёти давомида доимо жамиятда ҳам, ўзининг руҳиятини мукаммаллаштиришида ҳам билишнинг юқори босқичи ҳисобланган олтинчи сезги орқали тушуниб, мушоҳада қилиб, бир тўхтамга келиб фаолият олиб боради. Хожагон тасаввуфий тариқатининг таълимотида, тариқат одобидида барча амаллар, ўғитлар ақлий ва ноақлий, яъни дискурсив ва интуитив билишнинг ўзаро боғлиқлиги, ақлий билиш, яъни фалсафий, ақлий, тафаккурий билишнинг интуитив яъни қалбий, ботиний, рўёга асос бўлиши эътироф этилади.

ИМОМ ҒАЗЗОЛИЙ: «ТАҲОФУТУ-Л-ФАЛОСИФА» ВА ТАҲОФУТ АДАБИЁТИ.

Музаффаров Ф.Д. – БухДУ доценти, (PhD)

Шарқ ва Ғарб тадқиқотчилари томонидан Имом Ғаззолийнинг диний-фалсафий дунёқараши, сиёсий-давлатчилик, фикҳий-ахлоқий меъроси, у яшаган XII-XIII асрлардан бошлаб то шу бугунги кунга қадар, ҳали ҳамон ўрганилмоқда. Унинг 400 га етадиган бой, улкан меъроси, ибратомуз ҳаёт йўли, мўъжизакор, жозибали тасаввуфий-ирфоний изтироблари, тавба-тазаррулари, ислом, шариатга қайта ҳаёт бағишлаган жасорати доимо бутун

¹ Абдуҳолик Ғиждувоний Маслак ал орифин. – В. 89 а.

² Ўша ерда.

³ Абдуҳолик Ғиждувоний Маслак ал орифин. – В. 110а.

⁴ Ўша ерда.

⁵ Ўша ерда – В. 137а.

МУНДАРИЖА

БУХОРОИ ШАРИФНИНГ ЕТТИ ПИРИ ВА ЗИЁРАТ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲАЛОЛ ЛУҚМАНИНГ РОЛИ.

Баракаев Н.Р. 3

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ МУМТОЗ ТАСАВВУФИЙ ТАРИҚАТЛАР ВА УЛАРДАГИ ФАЛСАФИЙ ҒОЯЛАР..... 6

ТАРИҚАТЛАРНИНГ ЗУБДА ВА ХУЛОСАСИ.

Наврўзова Г.Н. 6

МУҲАММАД САЙФИ ФАРҒОНИЙ ИЖОДИДА ТАСАВВУФ

ТАМОЙИЛЛАРИ. *Маматов М.А.* 9

МАВЛОНО ЯЪҚУБИЙ ЧАРХИЙ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ МЕРОСИ.

Зойиров Э.Х. 12

ДИСКУРСИВ ВА ИНТУИТИВ БИЛИШ ДИАЛЕКТИКАСИ.

Шарипова О.Т. 14

ИМОМ ҒАЗЗОЛИЙ: «ТАХОФУТУ-Л-ФАЛОСИФА» ВА ТАХОФУТ

АДАБИЁТИ. *Музаффаров Ф.Д.* 17

БУХОРОИ ШАРИФ – ИСЛОМ ВА ТАСАВВУФ МАРКАЗИ.

Исмоилов С., Курамаев М. 21

НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИНИНГ ТУРКИЙ ИЛДИЗЛАРИ.

Исмоилов С., Машарипов У. 23

ДИДАКТИК АСАРЛАРДА ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИ.

Избуллаева Г.В. 25

АҲМАД ЗИЁУДДИН АЛ-КУМУШХОНАВИЙНИНГ

ТАСАВВУФДАГИ УСТОЗЛАРИ. *Гуламова М.Т.* 29

НАҚШБАНДИЙЛИК ТАРИҚАТИГА ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ

ТАЪЛИМОТЛАРНИНГ ТАЪСИРИ. *Тешаев Н.Н.* 32

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА РУҲИЙ КАМОЛОТ МАСАЛАСИ.

Каримов Б.Х. 38

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТЛАРНИНГ

ШАКЛЛАНИШИ. *Эватов С.С.* 41

ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИДА НАФС МАСАЛАСИНИНГ

ЁРИТИЛИШИ. *Норматова Д.Э.* 44

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ТАСАВВУФИЙ-ФАЛСАФИЙ